

Оригинални научни рад
УДК: 811.163.41'282.2
811.163.41'367.625
811.163.41'366.3
doi: 10.5937/zrffp55-58399

ИЗ МОРФОСИНТАКСЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРУ ВЛАСОТИНДЧКОГА КРАЈА

Станислав Р. СТАНКОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност
Косовска Митровица (Србија)

¹ stanislav.stankovic@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-4024-1437>

Примљен: 22. 4. 2025.
Прихваћен: 10. 6. 2025.

ИЗ МОРФОСИНТАКСЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ЈУЖНОМОРАВСКОМ ГОВОРУ ВЛАСОТИНАЧКОГА КРАЈА²

Кључне речи:
морфосинтакса;
глаголски облици;
призренско-
тимочка
дијалекатска
област;
призренско-
јужноморавски
говор;
власотиначки крај.

Сажетак. Будући да призренско-тимочки говори власотиначкога краја до сада нису истраживани са аспекта морфосинтаксе, овај рад представља други, у својој целини посве независни део првога покушаја да се о једном од три власотиначка високобалканизована идиома проговори и са тога гледишта. Разматране морфосинтаксичке особине глаголских облика у јужноморавском говору власотиначкога краја у потпуности потврђују његову припадност призренско-јужноморавском дијалекту, те показују да он (и) на овом језичком плану поседује знатну већину појава карактеристичних за шири високобалканизовани ареал српскога дијасистема.

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

Увод

Призренско-тимочки говори власотиначкога краја

На простору власотиначке дијалекатске арее сучељавају се лужнички, заплањски и јужноморавски идиом, одн. три високобалканизована народна говора српскога језика који се у својој укупности недвојбено уклапају у пошири дијалекатски мозаик призренско-тимочке зоне српскога дијасистема (видети Белић, 1999; Станковић, 2008; Ивић, 2009). Уопште узев, особен spoj наслеђених српских језичких особина и надградње балканистичкога типа условио је и специфичну структуру ових дијалекатских ареала, чија се разноликост, али и међусобни додири и утицаји као мало где другде сагледавају на невеликом контактном подручју власотиначкога краја.

Предмет истраживања

Имајући у виду специфичност реченога подручја, највећи део овога истраживања биће посвећен морфосинтакси глаголских облика у јужноморавском говору власотиначкога краја. Из тога разлога, за ову прилику анализирали су: 1) 3. лице мн. презента; 2) начини творбе аориста и имперфекта; 3) облици футура I; 4) замена инфинитива конструкцијом *ga* + презент; 5) императив; 6) облици раднога глаголског придева у мушком роду. Уз то, пажња је усмерена и на поједине случајеве промена глаголске врсте и иначе карактеристичне за шири призренско-тимочки дијалекатски простор.³

Овде посебице треба подвући да оваквим одабиром анализираних карактеристика проблематика глаголских облика у власотиначком јужноморавском говору није исцрпена.⁴ Међутим, сама природа рада донекле је

³ У једном другом, посебном раду, како је то у Сажетку овога текста и наговештено, а који је такође припремљен за објављивање, те ће ускоро бити и публикован, у одређеној мери су са морфосинтаксичкога аспекта обрађене и именске речи у јужноморавском говору власотиначкога краја.

⁴ Овом приликом су по страни остали и неки крупнији проблеми попут нпр. реда речи и негације, као и ужа проблематика појединих ређих глаголских облика

условила суужен обим одабраних језичких црта, што је, с друге стране, компензовано њиховом важношћу и маркираношћу како унутар самих јужноморавских говора тако и на нивоу читаве призренско-тимочке дијалекатске области. Ипак, с обзиром на интензитет међудијалекатских прожимања у власотиначком крају, такав приступ ће – између осталог – имати за циљ да у главним цртама ослика какви су и колики евентуални донети утицаја преостала два призренско-тимочка говорна типа, сврљишко-заплањскога и тимочко-лужничкога, на структуру испитиваног идиома.

О грађи

Већи, главни део језичкога материјала коришћенога за потребе овога рада, као и начини његова прикупљања објављени су у монографији *Границе њризенско-тимочких говора у власотиначком крају* (видети Станковић, 2008, нарочито стр. 49–54). С обзиром на то да се овај прилог усредсређује на јужноморавски део власотиначкога ареала, и сама грађа је ексцерпирана из пунктова и текстова који су у закључном делу поменуте монографије језички окарактерисани као јужноморавски (видети Станковић, 2008, стр. 116–117, као и карту бр. 32). Сразмерна уједначеност испитиваних језичких црта условила је да при навођењу примера нема ближега указивања на места из којих они потичу, док свако одступање од овога начела корелира са параметрима назначеним у Табели бр. 6 (Станковић, 2008, стр. 116).⁵

Анализа

Треће лице множине презента

Препознатљива и више пута истицана шареноликост при употреби наставака за 3. лице множине презента (Белић, 1999; Станковић, 1994, стр. 307; и др.) једна је од маркантнијих особина говора призренско-тимочке дијалекатске области. У том погледу нарочито нејединство видљиво је на терену призренско-јужноморавскога дијалекта, унутар којег долази како до међусобнога мешања наставака из различитих глаголских група кроз разне типове уопштавања, тако и до формирања посебнога наставачког типа, чију основу представљају облици трећег лица једине (-ав, -ев, -ив). У овом погледу јужноморавски говор власотиначкога краја не одступа у

и форми (нпр. плусквамперфекат, облици трпнога придева и глаголскога прилога садашњег и сл.).

⁵ У навођеним, ексцерпираним илустрацијама експираторни призренско-тимочки акценат, у овом случају у јужноморавском говору власотиначкога краја, бележен је косом цртом.

кроју мџжи панталоне; а ми онија °пџнци свџнски, па се намокру; две носу барјак и играју, шетају; сџг што носу деца дом; кџд ме одреџу да џдем; онџ се џошџоџу; они џраџу прасе да им се печџ; па доџу Цџгани да ги џирџду; џџуру га на главу; од наокол се џџуру појачџки; в) наставак -џу: да гу зџзџу; докле га изваџу из онај заглабач; да не јџрџу кола јакџ; рџке ми се у плицџ најраваџу; нараџу се, нараџу, свџ; па све рџке оџулуџу; конопље оџирџџу Цџгани; оџирџџу кучџна; да џресодџлу кола; саџале гу џџџџу; нема смџсла да овде славаџу; онија у дванес трџба да се смеџу; па се чџџу; они џџуру по двоџ; 7) VII глаголска врста: а) наставак -у: и да виџу кџ џе прерџпи прџви унутра; па ги изврџемо на ручџце, па џосџоџу; онџ од онџ длџто џробелу; седу недељу дџна; па идџи у коло сџоџу; тџ џрчу; џ) наставак -џу: па трџба се тџ кола дрџџу.

На основу изнетих потврда могуџе је извести неколико закључака везаних за употребу наставака у 3. л. мн. презента у јужноморавском говору власотиначкога краја. Најпре, трџба истаџи да је у случају глагола I и II врсте ситуација готово идентична: иако бројчано преовладавају примери употребе регуларнога наставка -у (8 потврда за I и 6 потврда за II глаголску врсту), паралелно са џима јављају се и облици где се уопштени наставак за 3. л. мн. -у додаје на презентску основу. Од присуства или одсуства гласа *j* (типџи -џу и -џу) зависи и фреквенција ових форми, с обзиром на то да је за тип -џу у случају обе глаголске врсте забележен двоструко веџи број потврда (4:2 за I и 2:1 за II врсту). Глаголске IVа и IVб врсте по питању наставака за 3. л. мн. презента показују потпуну стабилност, у џима су присутни регуларни наставци -(џ)ју, односно -џу. То се пак не може реџи за глаголе V глаголске врсте, где се бележи сразмерно највеџе обличко шаренило: иако се као наставак најчешџе јавља регуларно -ају (17 потврда), са обличком (фонетском) варијацијом -аџ (5 потврда), не може се занемарити пропорционално повеџи број примера (8) са наставком -у, оригинално везаним за прве три глаголске врсте. Као што је одраније познато (видети Станковиџ, 1994, стр. 311 и даље), најрадикалнији отклон од употребе старога наставка (тип -џ) везан је за VI и VII глаголску врсту, што је и оправдано узме ли се у обзир џегова потпуна формална различитост у односу на све остале типџе. Из поменутога разлога у ове две врсте у највеџему броју примера среџе се наставак -у (17 потврда за VI, односно 6 потврда за VII врсту), иако у случају VI глаголске врсте наставак -џу има готово једнак број потврда (15) са наставком -у. Све ове напомене у складу су са раније изнетим закључцима по питању употребе наставака за 3. л. мн. презента у јужноморавском говору власотиначкога краја (видети Станковиџ, 1994, стр. 313).

Аорист и имперфекат

Положај говора призренско-тимочке дијалекатске области у погледу простих претерита има јединствен карактер у оквиру читавога српског дијасистема. Таква тврдња може се везати за све њене поддијалекте, у чему изузетак не представљају ни призренско-јужноморавски говори, упркос све мањем броју ових облика како се иде од југа ка северу њихове територије. Иако је домен употребе речених претериталних облика нарочито важан има ли се у виду њихово потпуно истискивање од стране перфекта, у раду се, сходно постојећем нивоу међудијалекатске интерференције, предност даје формалној страни проблема.

Овде, свакако, треба истаћи да јужноморавски говор власотиначкога краја одликује редукована употреба имперфекта, што се најпре огледа у претежном (мада не и искључивом) везивању за глаголе *биџи* и *имаџи* (*беше* и *имаше*),⁶ који се и у говорима где је имперфекат потпуно елиминисан из глаголскога система чувају као петрификовани облици. Такође, треба истаћи да испитиваном идиому нису страни облици аориста несвршених глагола (уп. *добро́ до́кле бе́ше да́ ни у Ма́раву дава́ше* да ги то́пимо; *ту́ј у чи́чу мо́ега узéше пра́се и тира́жише* да им га испéче; а на венча́ње *идо́мо*; *о́н бр́кну у блузу, њ́вади хр́пу о́бјаве, тира́жи, тира́жи, да́де ми*), па стога тешко може бити речи о чисто видској опозицији која би се успостављала између аориста с једне и имперфекта са друге стране.

У јужноморавском говору власотиначкога краја у погледу творбе аориста нема већих особености, реч је о мање-више стабилном глаголском облику, са устаљеним репертоаром наставака за лица. У њему је за 1. лице јд. аориста карактеристичан акценат на ултими,⁷ који изостаје у случају дискурснога *ре́ко* и тек мањег броја глагола:

и ја́ ги *врза́, ре́ко*; ја́ *нађо́* обртéн; и кад ги већ *наџо́вари*, éто га оту́да шумáр; ја́ ги *наџо́вари*, али о́н ће ги ски́не; ја́ *оџидо́* нак^у п^ути́ште; три́ дња́ зátвор ја́ *оџидо́* да издржа́вам; *оџидо́* ја за њега; а кџд *оџидо́* за мо́ега де́ду; *џоруча́*, опасáч ми ски́нуше, пра́во у зátвор; та́мо гу *да́до*, на у́лаз; кад^т *џрисџи́о*.

С друге стране, наставак за 1. л. множине аориста јесте старије *-(х)мо*:

и тако́ј ми́ *дођо́мо*, па сам ре́ко; а на венча́ње *идо́мо*; но́ *накла́домо* о́гањ, па кра́ве при на́с; па ка́д *наџо́вари́мо*, оту́д и́демо; не́го дире́ктно

⁶ Осим једнога изузетка (уп. а *имашем* то́га брата од чи́чу), употреба глагола *имаџи* је у свим анализираним примерима егзистенцијална.

⁷ За слично решење у вези са местом акцента у 1. л. јд. аориста, и то на сасвим другом крају призренско-тимочке дијалекатске области уп. нпр. Младеновић, 2013, стр. 334–336.

у срѣт шѹму оѡиѡдѡмо си; сачекамо га ми, али ни намокри киша; кѡд^т се узѣмо.

У погледу употребе наставака за 3. л. једине (нулти наставак и слободан акценат) и множине (наставак *-ше*) аориста, власотиначки јужноморавски говор не показује нарочите разлике у односу на непосредно дијалекатско окружење, што потврђују и следећи примери:

а) 3. л. јд. аориста: он *дѣркну* у блузу, *извади* хрпу ѡбјаве, *ѡтражи*, *ѡтражи*, *даде* ми; а отѹт кѡд^т се *врну*; па ми *даде* толицко сирѣнце и лѣбац у рѹке; кад други дѣ^ан у пѡдне *дође* војник за мене; кѡ *дође* дѡма, нема на њѣга пѡпке; и *дође* он; свѣ га *измеша*, свѣ га *расѡиша*, свѣ; женá дѡкле *искочи* онај; *ѡцейи* му главу; за моју срѣћу *наѡде* шумар, мој школски дрѹт Савић Сѡниша *наѡде*; сачекамо га ми, али ни *намокри* киша; свѣ ни *намокри* до, до голу кѡжу; свѣ ни *намокри* онај, онај киша; и ѡдѣнпѹт *се наѡи* и Крста ѡе га испраћа; *нареди* он, кад га обалише; па ни гумá *наѡтрада*, па ни се кѡла обалише у твој плац; детѣ, овáј дѡле *ѡдаде* ѡде ѡерке, *ѡшараси*, дрѡга гу, па ѡсна; *ѡведе* ги да им покаже; такој *ѡѡидаде* си тај књѡга; што зѣт *ѡѡидаде*, што *ѡѡидаде* детѣ без родѡтеља; тај рука и нѡга *ѡѡиказа* и пá сам с^{вѣ} знала; пá кат *се ѡѡикачи* от конѡпац; на њѹма кѡд Марáва *ѡѡилави*; кад^т пѡсле... јѡш *ѡораснѹ*; *ѡѡѣ* се тресѣ од^т стѹд; онај о^тпадак ме *ѡѡѣ* мене млáти; *ѡреведе* ги; па кудѣ Рáнка кад^т *ѡѹче* гумá; *ѡѹче* срченица на јáстук; па *ѹди* дѹшу; *ѹвайѡи* он краве; кад *ѹдари* едѣн ѡблак;

б) 3. л. мн. аориста – свршени глаголи: па *врзаше* моѣга дрáта сѡс конѡпац на ѡупрѡѹ; кад више пред^т зѡру пѹно ѡѹди *дођѡше*; билѡ е опѣт рáвно и *зауѡѡавѡише* се кѡла; кад ѡѹди пѡсле *наѡдѡише*; *нареди* он, кад га *ѡдалише*; па ни гумá настрада, па ни *се* кѡла *ѡдалише* у твој плац; *ѡдрáше* се дрáва, не могу да ги натовáрим; па кад не *ѡдѡише* из Марáву; *ѡведѡише* ме дѡле у кáсарну; кад ги *ѡдмаѡише* у ѡеднѡ дрѡдо; *ѡѡидаѡише* си онѡ; нáјпрво из Власѡтинце *ѡѡѡраше* ги у Нѡш; онѡ, дре, *ѡѡѡѡише*; краве кѡ^{вѣ}д^т *ѡѡѡѡише* да рѡпају; кад^т *ѡѡѡѡише* краве да пѣрају; поручá, опасáч ми *скѡнуше*, прáво у зáтвор; и ѡни *се сменѡише*; тѹј у чѡчу моѣга *узѣше* прáсе и тражише да им га испѣче; – несвршени глаголи: добрѡ дѡкле бѣше дá ни у Марáву *давáше* да ги тѡпимо; па кудѣ ти га *не ѡѡѡраше*; тѹј у чѡчу моѣга *узѣше* прáсе и *ѡтражише* да им га испѣче.

Када је реч о облицима имперфекта, већ је раније напоменуто да су они најчешћи у случају глагола *ѡѡѡи* и *ѡмаѡи* (уп. добрѡ дѡкле бѣше да ни у Марáву давáше да ги тѡпимо; онѡ бѣше добрѡ; мѡс бѣше, ѡбалена ѡупрѡѹ; овáј што бѣше, шумар Мѡта из Лѡпѹшњѹ; бѣше онај шеница висѡка; јáка стѡка нáша бѣше, чѹвашемо дѡволице и тѣг; ко вáм што бѣше; такој мѡслим

да *беше* бѣш ву се дѣсило на татка; *имаше* заглабачи по Марáву; *имаше* једно́, *имаше* едно такóј сьндѣче; а *имаше* едѣн Бугарин млáт; но *имаше* едно мостѣ, дрвено; онáј веáча *имаше*). Из тога разлога се – мада са опрезом – може додати да и овај говор иде у правцу даље елиминације реченога облика, уз његово чување углавном у случају егзистенцијалних глагола. Међутим, ваља нагласити да се на примеру имперфекта у власотиначком крају могу видети јасни трагови међудијалекатских утицаја, с обзиром на то да је у анализираној грађи, у сразмерно малом броју илустрација, видљиво како јужноморавско уопштавање *-ше-*, како општи имперфекатски маркер за сва лица (уп. а *имашем* тога брата од чичу; ми ђаци дѣомо, *идешемо* у школу; јака стока наша беше, *чувашемо* диволице и тѣг; глѣдај, из грóјзе, *иѣрашемо* грóјзе) тако и случајеви уметања имперфекатскога *-о-*, који своје порекло имају у тимочко-лужничким говорима (Белић, 1999, стр. 365): ми ђаци дѣомо, *идешемо* у школу; па из Власóтинце пóсле сáмо тройцу дѣоше...; они дѣоше тѣј.

Грађење футура I

Поред тога што футур I представља основни глаголски облик којим се исказују будуће радње, његове формалне карактеристике носе посебну важност узме ли се у обзир његов значај у широј балканистичкој перспективи. Степен преласка помоћнога глагола *хѣиѣи* у непроменљиву партикулу *ће*, недостатак синтетичких облика типа *рагићу* познатих највећем броју српских дијалеката (и стандарднојезичком изразу), замена инфинитива субјунктивном конструкцијом *га* + презент, као и потоња (евентуална) факултативност везника *га*, све су то питања која стоје у највећој близини са општим балканистичким и аналитичким тенденцијама, које су у великој мери обележиле језички пејзаж призренско-тимочке дијалекатске области, а самим тим и њених јужноморавских говора. Полазећи од потпунога изостанка инфинитива из анализиранога говора, разматрање грађења футура I у овом раду претежно је усмерено на два проблема – на питање степена граматикализације партикуле *ће* као општега футурског маркера и статус субјунктивнога везника *га* у погледу његове обавезности или факултативности. Поред тога што је на одабир оваквога приступа понајвише утицала расположива дијалекатска грађа, у обзир су такође узета и ранија истраживања (видети нпр. Тополињска, 1994; Мирић, 2017; и др.), у којима је простор добила и општија теоријска проблематика.

На пример, у једном од тих радова Зузана Тополињска (1994, стр. 151) наводи како у говорима југоисточне Србије тзв. *velle*-футур има „четири основне синтаксичке формуле које се темеље на две дихотомије: 1. присуство/одсуство субјунктивног *да* и 2. категоријална променљивост/непроменљивост *velle*-елемента”. У складу са тим, она издваја следећа четири могућа

типа грађења футура I, при чему даје и кратке коментаре у погледу његове ареалне заступљености и учесталости:

- 1) *ja ћу/хоћу/нећу да њишем;*
- 2) *ja ћу/хоћу/нећу њишем;*
- 3) *ja ће да њишем;*
- 4) *ja ће њишем.*

Имајући у виду представљену схему, овде треба рећи како јужноморавски говор власотиначкога краја карактерише прерастање партикуле *ће* у готово општи маркер за изражавање футура:

- а) 3. л. јд: *куј ће не виќне;* а ми кџд^т *ће* Ђурђовдџн *дође;* *ко ће е ђак;* *ће да ѓде* да тражи Брану; *Крста ће га исѓраћа;* *куде ће ме нађе;* *куј ће ѓрерѓѓи прѓви унутра;* *ку ће ѓрешѓече;* *ће ми ги скине* половѓн;
- б) 1. л. мн: *па ће у Мараву* кад улѓгнемо, *ће се дањамо;* *ће г^а се враћамо* тамо; *па ће се ѓпрамо;* *само ја и ѓн ће ѓдемо* у планину; *ће ѓдемо* у дрва; *и ће ѓдемо* у крстонѓшу; *ће си ѓдемо* чѓм нѓма; *ће ѓдемо* ми право; *ће ѓдемо* ми тѓј; *ће ѓрођемо;* *ће да си ѓдемо* ли дома више; *ће лѓнемо* ми да одмѓримо; *па ѓнда ће насѓавимо* приѓатѓлѓст^ѓ; *кво ће* млого *да се одучемо;* *ће ѓбемо;* *и горе ће сачекамо* ми тог комшѓју Жѓвка; *ће чувамо* обоѓца говѓду;
- в) 3. л. мн: *и краве ће изедѓју;* партизѓни *ће нагвладау;* *и ѓѓди ће се наду* да ѓдеш; *ће му деѓа ѓлачу;* *ће ме ѓѓшѓѓѓју;* *вѓчери кѓд^т ће да сѓѓју.*

Оваквом уопштавању, међутим, у јужноморавском говору власотиначкога краја опире се облици првога лица једнине, који без изузетка задржавају трагове некадашњѓга флективног *ћу*. Имајући у виду семантичку маркираност 1. лица једнине (Тополињска, 1994, стр. 153), као и стање у ближем дијалекатском окружењу (видети нпр. Мирић, 2017), овакав развитак није изненађујућ, те се на овом примеру још једном огледа сразмерно мања изложеност главнине призренско-тимочких говора најснажнијим балканистичким импулсима:

па *ћу ја ѓдем* на овѓа да давам; *ја ћу,* реко, *да ѓдем* кући; *сѓг^к ћ^ѓ* ти *кажем;* *сѓ^д ћу* ти *ѓричам;* *како знам ћу да ѓроѓдим;* *на мѓс ћу реќнем;* *ја ћу си скинем* лѓнци от кола и *ћу ѓдем.*

С друге стране, нестабилан статус субјунктивног везника *да* у реченим идиомима изнова потврђује постепени раст важности футурске партикуле *ће* јер на тај начин футурска форма из стања описне парафразе прераста у сложени глаголски облик. Из тог разлога у јужноморавском идиому власотиначкога краја и везник *да* се унутар футурских облика среће само по изузетку:

hé g^a se vraћamo támo; já ћу, réko, da íдем кўћи; ће да íде да тражи Брану; hé да си íдемо ли дóма више; квó ће млóго да се одучéмо; како знам ћу да íрóбóдим; véчери кьд^т ће да сйíу.

Замена инфинитива

Једна од главних структурних особености највећег дела балканских језика и дијалеката јесте губљење инфинитива и његово последично замењивање субјунктивном конструкцијом *да + íрезенíи*. Међутим, иако је балканско окружење један од несумњивих фактора који утиче како на појаву тако и на интензитет ширења ове језичке особине, структурални предуслови за замену инфинитива субјунктивном конструкцијом *да + íрезенíи* постоје и мимо њих.⁸ У првом реду, до овакве промене најпре долази услед потребе за јасније профилисаним односима унутар појединих типова зависних реченица (у првом реду намерних), да би се каснији домен употребе проширио и на модално-фазне контексте. Имајући у виду да је унутар призренско-тимочке дијалекатске области, па самим тим и унутар јужноморавских говора инфинитив као категорија у потпуности ишчезао,⁹ анализа се у случају власотиначкога ареала нужно ограничила на представљање основних контекста (модалног, фазног, финалног) у склопу којих долази до продора конструкције *да + презент*. Како би односи у самим конструкцијама били експлицитно назначени, глаголи који рекцијски изазивају појаву *да*-конструкције, тј. некадашњег инфинитива, у примерима који следе посебно су подвучени.

Модалне конструкције:

а) модални глагол *моћи*: не мóж *да* ги *нарáни*; мóгло е женá *да настíрада*; па праљамо кошўље да би могло *да се живи*; обраше се дрва, не могу *да* ги *наíшовáрим*; немóј нигде *да íдеш*; у ниједну немóј добровољно *да íдеш*; али могáја *да íде*; мóж *да дође* ако óће до сь^ам дрэг;

б) модални глагол *морáи*: кад ме одреду да íдем, мóра *да íдем*; и кад íма свáдба у селó, тóј свé мóра *да искóчимо да víдимо* млáтку, *да víдимо* како ће млáтка да врља јáбуку; мóрам *да дéтам*, штá ћу; мóра *да* те *íшовáрим* и тебе пóсле на кóла; морáла сам на свéкра и на дéвера *да оíерém* нóге;

в) модални глагол *сме́и*: цéле нóћи нéсмо смéли ни *да зáсйимо*; и више нéсам смéла *ја да íдем*; реко, не смéш *да сйáнеш*, сáмо óди; не смéш *да* ги *сáйíраш* јер кóла су откóчена и не мóж ги она сьíре; не смéм сьд *да íрéђем*;

⁸ О различитим начинима продирања *да* у везнички репертоар зависних реченица детаљније видети у Павловић, 2009, стр. 87–98.

⁹ На могуће остатке инфинитива указује се у Тополињска, 1994, стр. 155.

- г) модални глагол *хїеїи*: и несам тѣла да осїіанем да не їдем у школу; па оће и *да украде*, и *да излїже*; кїј оће да се на^ввїше да спремају ручк; д) модални глагол *їредабїи*: али ја трѣдам да їдем.

Фазне конструкције:

модални глагол *їочейїи*: краве кб^ад почѣше да рїїају; почѣла нагоре, надóле по гїже *да їражи* детѣ, нѣма га детѣ; кад почѣше краве *да їбрају*; женá почѣ да се їресѣ од стїд.

Намерне реченице:

кад пристїго, тѣрају ме да їдем да рабóїим; їдем да ги берѣм; ајде да їдем да кóїам лóјзе; кад ме одрѣду да їдем, мóра да їдем; добрó дóкле бѣше дá ни у Марáву давáше да ги їбóїимо; трї дьна зátвор ја отидó да издржáвам; ка дóђу Цїгани да гу їрѣду; а сїн отишѣа да їлѣда телевизор у школу; па трчим нагоре *да вїдим* дá ли су живї; цѣло селó узимáло да гу чїїа; кьд^г се пóђе да се берѣ; кїј оће да се на^ввáте да сїремáју ручк.

Императив

Призренско-тимочка дијалекатска област се у погледу императива од већег дела остатка српскога језичког простора одликује појединим карактеристичним цртама попут местимичнога чувања старијих форми попут *јећ*, *вић* (видети Белић, 1999, стр. 352), као и мање или више доследнога чувања императивнога *е* (<ѣ) у множинским облицима. У оквиру јужноморавских говора, међутим, уједно је забележена и тенденција померања акцента ка почетку речи (Белић, 1999, стр. 353; Станковић, 2008, стр. 92, карта бр. 16), те факултативно губљење финалнога самогласника у појединим потврдама.

С обзиром на то да при ексцерпцији грађе нису забележени множински облици императива, у овом раду се углавном доносе потврде за 2. л. једнине и, по изузетку, 2. лице множине:

бѣїај сáмо прет краве; па *бѣж* дóма; а ви *бѣшїе* дóма; *врзїј*, па *бѣїај* нак^у п^утїште; из грóјзе, *їлѣдај*; *гáј* да рúчамо; ајде, Олге, *зайѣвај*; нѣго сáмо тї *јўри*; *мóли* га; *навѣзи* ги; *немóј* нїгде да їдеш; у нїједну *немóј* добровóлно да їдеш; *немóј* ђáвол да те нóси; овóј е стоићѣвка, овўј *скїїај*; по пóсле *їїѣрај* у Марáву онѣј кáлaве конопљѣтине; *їїѣрај* краве надóле; *їкáј* вутáрке, *їкáј* за гáће, *їкáј* кошўље; тї си ги *їшóвáри*; *уїáђај* ги.

С друге стране, иако незнатни, трагови померања акцента према почетку речи највидљивији су код глагола VI глаголске врсте (уп. *мóли* га; нѣго

само тј јури; навéзи ги), док једине потврде за редукцију финалнога императивског *-и* потичу од глагола VII врсте *дежайи* (уп. па *дéж дóма*; а ви *дéшиџе дóма*).¹⁰

Радни глаголски придев (м. р.)

Једна од најмаркантнијих особина призренско-тимочких говора, како у погледу спољашње тако и у оквиру њихове унутрашње диференцијације (видети Белић, 1999, стр. 376 и даље), јесте судбина финалнога *-л* у облицима раднога глаголског придева мушкога рода. За разлику од већине српских дијалеката, у којима је дошло до уопштавања вокала *о* услед елиминације сугласника *л* на крају слога и речи, претежни део призренско-тимочких говора пошао је или путем чувања старих особина (уп. тимочко-лужнички и, добрим делом, сврљишко-заплањски дијалекат: *йодѣјал*, *дил*, *куйил* итд.) или путем стварања особенога типа наставака (уп. призренско-јужноморавски дијалекат: *йодѣј(а)ја*, *дија*, *куйија* итд.). Везана за читав појас најјужнијих српских говора, који се од Призрена (видети Реметић, 1996, стр. 419–420) преко јужних делова Косова и долином Јужне Мораве протеже далеко на север све до Алексинца, ова особина спада у ред најважнијих класификационих критеријума при одређењу једног говора као призренско-јужноморавског. У том смислу изузетак не представља ни јужноморавски говор власотинскога краја, у којему се наставак *-ја* (евентуално *-ѣја*) јавља у највећему броју потврда. Распрострањен кроз готово све глаголске врсте, он на снази једино губи у случају глагола *дији*, мада треба нагласити да у овом случају говорници прибегавају стандардном српском *дио* (уп. један је *дио* на улаз у Лесковца; један је *дио* на Ђорђево, на станицу; *дио* сам на преобуку; на мене е *дио* веш јако прљав; он је са сина *дио*; ја сам сас домаћицу *дио* моју; а *дио* е, *дио* е, рецимо, овај мóс^т што е одозгóр; тóј ти óћу кáжем да е *дио* гóрки жíвот; у ексцерпираном материјалу однос у реченим потврдама је 9 према 5 у корист „стандарднога” облика),¹¹ а не некој од варијанти присутних у власотинским источнијим говорним типовима:

а) наставак *-ја*: и *венчаја* не; *йредја* с рúке; са свéкра нéе живувáја; живувáја с Крсту мlóго; а он ништа нéе знаја; па е мóжда имаја за дéсет сýнтине пéпел; докле *искочија* мáлко на путýк; ма кúј га е

¹⁰ На траг множинскога *-и*-, иначе типичнога за јужноморавски говор власотинскога краја (видети Станковић, 2008, стр. 98, карта бр. 22) може упућивати облик *дéшиџе*, уз претпоставку редукције.

¹¹ Иначе, са интензивнијом нивелацијом власотинскога јужноморавског дијалекта под утицајем стандарднојезичкога израза сусрећемо се углавном у примерима ексцерпираним из (видети Станковић, 2008, стр. 155–159) текстова који су забележени у разговору са Благојем Јанковићем из села Ладовица, и то нарочито у оним сегментима када он приповеда о догађајима из времена служења својега редовног војног рока.

исцраћаја; али *морáја* да иде; и *тýј* се е *лѣб месцáа*; *одúкја* опънци със цамке; *ја* би си ги *осцáвија* *тýј*; и он *осцáја* без^с татка; *оцкарáја* мливо там да меља; *цáгнуја* снег до гúшу, па *цроцáгнуја* у снег; *мóј* Дáче се *црцáццелцáа*; он се *црцáццелцáа* там; али *мóј* Дáче е *рѣкја* овакóј; а едън се *уалиáа* исто Циганин; *уваццццц* се за стомак; *улецáја* кúде смо мц спáли; имáло е кúј си *уццáа* шнајдерлѣк; *цупрцц*у што е *цувáа*.

б) наставак -*ѣа*: рамуникаш ље *дошѣáа*; дѣда у чарáпе *дошѣáа*; а једън *дошѣáа* и вцше нѣе *дошѣáа*; и кад је он *дошѣáа* на пóсо; грúбо да тц си *шцѣáа* и вцше да не идеш; нцкој нѣе *шцѣáа* у шкóлу дáље; тц си у Прцлепац *шцѣáа*; Бóка нѣе *шцѣáа*, Бóјан нѣе *шцѣáа*; па *оцццццц*, и он е *оцццццц*; сцн *оцццццц* да глѣда телевизор у шкóлу; áко си нѣкад *црошѣáа* накúд нáшу чѣшму гложáнску.

Осим поменутога случаја глагола *дццц* (видети горе), већина примера у којима је могуће забележити наставак -*о*, као што је речено, своју физиономију највероватније дугују утицају стандарднога идиома: ма он је *оццццц* кúћи; а *ја* за преóдуку сам *оццццц*; штó сам *цц* кúћи; *зáш*[то] си *цц* кúћи; а Рáде *Јóсин дошáо*; *казáо* сам му кáко да излѣже; и да е *цмро*, *ццо* сам; *Жцка* е тó свѣ *заврццц* сáм.

Посебне појаве код појединих глагола

На крају овога прегледа основних морфосинтаксичких особина анализираних глаголских облика у јужноморавском говору на подручју власотиначкога краја доносе се и краће белешке везане за изоловане појаве код појединих глагола. Оне се углавном тичу спорадичних промена глаголских врста, понајчешће насталих у различитим видовима аналошких уопштавања и уједначавања.

У истраживаном говору глагол *јесцц* у презенту има проширење *г*: како *едѣм*, па ми се *едѣ*. Код глагола *узецц* у презенту имамо двојне форме: с аналошким *н* (: *цочнем*): *цзнем*, он *цзне*; *цзнемо*, али и са *м*: *цзме*. Глагол *оццццц* у презенту гласи: па га *оцццц*, док глагол *ццкцц* у презенту гласи: па га *ццкáем*. Исту глаголску основу имају и *знатцц*: а мц кúј што *знáе*. С друге стране, глагол *цорасцц* нема млађи сигматски аорист, већ стари са основом *ну*: *кáд*^т *пóсле*... *јóш цорасцц*. Глагол *млецц* у радном глаголском придеву аналошки има превој вокала карактеристичан за презент (*меља*): а кáкó смо *мељáли*; у тóј Козáре се свѣ *мељáло*. Међутим, превој се не јавља у глаголској именици: *мливо*. Такође, треба истаћи да се поменути глагол у овом говору мења по VI врсти: *откарáја* мливо там да *меља*. Глагол *цасцц* у радном глаголском придеву има основу на *ну*: а онó *цáгнуја* снег до гúшу, па *цроцáгнуја* у снег, док *дацц* у презенту има проширење *г* из 3. л. множине: да му *дагѣмо* да пцје. Глагол *долецц* у презенту нема аналошку основу из инфинитива, већ задржава глаголску: *долиц* га стомак. Глаголи који су у

инфинитивној основи имали ђ данас у овом говору чувају континуант *e*, при чему не добијају аналошко *и* из презента: *осѿарѣла сам, ошашавѣло се*. Глагол *даваѿи* мења се по VI глаголској врсти: па ћу ја идем на овѿја да *давам*. Глагол *дежаѿи* (некад и *деѿаѿи*) у презенту има облике по VI врсти: едѿн *деѿа*, мора да *деѿа*; врзѿј, па *деѿај* нак^у путѿште. Истој врсти припада и глагол *викаѿи*: *виѿамо, виѿу* по нас. Глагол *свираѿи* не мења се по VI, већ по VII глаголској врсти: свирачи *свиѿре*; (в. и не не *мрзејало*). Чест је, такође, корен *-леѿн-*: па *улеѿне* [водá] у дворѣви, али и: и туј *улаѿила* водá; уѿшли смо у авлију. Глагол *ѿравиѿи* се мења по V врсти: па *ѿраѿамо* вѿтре, па *ѿраѿамо* гаће, па *ѿраѿамо* кошѿље; рогожа се *ѿраѿа* од ржену *сламу*.

Закључне најомене

Јужноморавски говор власотиначкога краја својом физиономијом у потпуности се уклапа у шири ареал призренско-јужноморавских говора, упркос непосредном контакту са реченим, суседним призренско-тимочким дијалекатским типовима. По свему узев, и на плану морфосинтаксе глаголских облика одликује га низ типичних јужноморавских особина, као што су уопштавања различитих видова наставка за 3. л. мн. презента (уп. облике *исѿушу, ѿѿѿѿиу*, као и *јаѿвљаѿ, орѣју, јѿриѿу, држиѿу* и сл.), померање акцента у облицима императива (уп. *моѿи* га, него само *јѿри, навѣзи*), као и релативно велика стабилност наставака *-ја*, односно *-ѣа* у облицима раднога гл. придева м. р. (уп. *рѣкја, ѿроѿаднѿја, морáја, осѿáвија*, као и *ишеѣа, ѿѿишеѣа, дошеѣа*). С друге стране, са ширим комплексом призренско-тимочких говора овај локални идиом везују идентични начини грађења футура I (уопштавање партикуле *ће* за сва лица осим 1. л. јд. и факултативна улога субјунктивнога везника *да* у склопу заменске конструкције *да* + презент), као и потпуни губитак инфинитива. И у погледу употребе облика простих претериталних облика, нарочито имперфекта, јужноморавски говор власотиначкога краја показује унеколико прелазан карактер: њихова употреба редукована је углавном на егзистенцијалне глаголе *диѿи* и *имаѿи*, док је у преосталим случајевима (уп. *чуѿашемо*, али *деомо*) видљив и вишестрани утицај суседнога тимочко-лужничког, али пре свега главнине истородних јужноморавских говора.

Литература

- Белић, А. (1999). *Дијалекти источне и јужне Србије. Изабрана дела Александра Белића*, т. 9. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ивић, П. (2001). *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. С. Реметић). Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Мирић, М. (2017). Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима. *Зборник Мајице српске за филолоију и линвистику*, LX (1), 133–165.
- Младеновић, Р. (2013). *Говор јужнокосовског села Гајње*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Павловић, С. (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Реметић, С. (1996). Српски призренски говор I: гласови и облици. *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 319–614.
- Станковић, С. (1994). Треће лице мнојине презента у говору власотиначког краја. У: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке дијалектске области и суседних дијалеката* (стр. 307–315). Ниш–Београд: Филозофски факултет – Институт за српски језик САНУ – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Станковић, С. (2008). *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- Тополињска, З. (1994). Инфинитив vs да-субјунктив у формули *velle*-футура. У: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке дијалектске области и суседних дијалеката* (стр. 149–160). Ниш–Београд: Филозофски факултет – Институт за српски језик САНУ – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Stanislav R. STANKOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature
Kosovska Mitrovica (Serbia)

Morphosyntactic Features of Verbs in the South Morava Dialect of the Vlasotince Area

Summary

The Prizren–Timok dialects of the Vlasotince area have yet not been systematically analyzed from a morphosyntactic perspective. This paper presents the first attempt to examine the features of one of the three highly Balkanized idioms in this respect. The analysis of verb forms in the local South Morava speech confirms its affiliation with the broader Prizren–South Morava group and shows that, at the morphosyntactic level, they possess the vast majority of characteristics typical of the highly Balkanized area of the Serbian diasystem.

Keywords: morphosyntax; verb forms; Prizren–Timok dialectal area; Prizren–South Morava dialect; Vlasotince area.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторсјиво-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).